

о. Д-р ІРИНЕЙ НАЗАРКО, ЧСВВ

МИТРОПОЛИТ КЛИМ СМОЛЯТИЧ І ЙОГО ПОСЛАННЯ

ВИДАВНИЦТВО „АМЕРИКА“

ФИЛАДЕЛФІЯ

1952

Ніщо не противиться виданню.
Філадельфія, 17. серпня 1952.

о. Д-р Василь Макух
Епархіальний цензор

Ч. 1816/52 М.
Дозволяється видати.
Філадельфія, 18. серпня 1952.

† Константин
Єпископ-Ексарх

о. Д-р ІРИНЕЙ НАЗАРКО, ЧСВВ

МИТРОПОЛИТ КЛИМ СМОЛЯТИЧ І ЙОГО ПОСЛАННЯ

ВІДБИТКА З „АМЕРИКИ

Політичне тло

Від половини XII до пол. XIII ст. майже всі держави Європи переживали внутрішню кризу. В могутній німецькій імперії владу тримали Гогенштауфи, але ця влада вже зраджувала певні симптоми неминучого занепаду, до якого вели війни Конрада III-го з Вельфами й боротьба Фридриха II з папством. Після занепаду Гогенштауфів зачався час т. зв. великого безкоролів'я і німецька імперія вступила в період поділів. — Франція переживала немов процес реконвалесценції після довголітнього занепаду в наслідок боротьби з англійською династією Плантагенетів, що через подружжя добули владу в південній Франції. — Візантія теж переживала немалі потрясення в боротьбі з Угорщиною, 1186 року Болгарія унезалежнися від Візантії, 1195 Рішард Левине Серце здобув Кипр, а 1204 Хрестоносці здобули Царгород і заснували т. зв. латинське цесарство.

Київська Держава увійшла тоді теж у період небезпечних потрясень. Володимир Мономах

(1113-1125) був останнім київським князем, що все життя беріг єдності держави. Одначе перед своєю смертю, як Ярослав Мудрий він мусів погодитися на поділ держави, щоб заспокоїти амбіції різних князів. Найстарший його син Мстислав I (1125-1132) дістав тільки осередню частину державної території: Київ, Смоленськ і Новгород, натомість інші землі перейшли до його братів: Турів до Вячеслава, Володимир Вол. до Андрія, а Ростів і Суздаль до Юрія. Тоді почали проявлятися відосередні змагання різних земель, в яких відживали давні племінні традиції і виринали нові економічно-політичні аспірації. Після смерти Мстислава I (1132) Київська Держава фактично розпалася на кілька окремих князівств. Ще при кінці X стол. відокремилося Полоцьке Князівство. У 1130-их роках унезалежнивсся від Києва Новгород, якого сила спиралася на торгівлю на Балтику. „Новгород вів торгівлю з Ганзою, союзом північно-німецьких міст: Любек, Бремен, Данціг. До Нов-

тороду тяжів і Псков. В XII ст. відокремилися: Чернігівщина, Переяславщина, Турово - Пинське Князівство, Галичина і Волинь. Кожна з цих земель набрала своїх окремих політичних прикмет".¹⁾

Історія окремих земель, що на них розпалася Київська Держава, дуже докладно розроблена в монографіях українських учених зі школи проф. В. Антоновича. Кожній землі присвячено одну, або й більше, спеціальних монографій, у яких систематично зібрано всі дані археології, старих літописів, записок чужинців та інших пам'яток. У висліді цього ми маємо змогу простежити долю кожної окремої землі, взаємовідносини земель між собою, а одночасно можемо уявити собі загальний розвиток на цілій Русі-Україні.²⁾

Серед розбиття держави окреме становище займав Київ — столиця великої держави, пов-

ний традицій славного минулого, вогнище міжнародної торгівлі, центр високої культури. Київ не хотів зректися свого передового становища і стати звичайною волостю. Київська аристократія була проти сеніорату, що спричинював безнастанні зміни на княжому престолі та злучену з тим хиткість політики. Кияни були за спадщинністю влади і бажали мати свою київську династію, що на першому місці ставила б інтереси Києва. За таку династію Кияни вибрали собі рід Мстислава Мономаховича. Два головні представники цього роду Мстислав і Ярополк (1132-1139) закріпили добре ім'я династії, а дальші князі жили вже тими самими традиціями.

Крім незгоди серед численних представників роду Мономаховичів, свої претенсії до київського престолу заявили також Ольговичі з Чернігівської династії Святослава Ярослави-

¹⁾ Н. Полонська-Василенко: **Княжа доба**, „Енциклопедія Українознавства“, Мюнхен — Нью-Йорк 1950-1952, VI, ст. 420.

²⁾ Важніші монографії до історії окремих земель є такі: О. Андріяшев: **Нарис історії колонізації Київської Русі до кінця XV в.**, збірник „Київ та його околиці“ Київ 1926. — М. Грушевській: **Очерк історії Київської Землі**, Київ 1891. — Д. Балагій: **Історія Сіверської Землі до половини XIV ст.**, Київ 1882. — М. Грушевській: **Чернігів і Сіверщина в українській історії**. Збірник „Чернігів і північне

Лівобережжя“, Київ 1928. — П. Смоличев: **Чернігів та його околиці за часів великокнязівських**, там-же. — О. Андріяшев: **Нарис історії колонізації Сіверської Землі до початку XVI в.** „Зап. Істор.-Філол. Відділу УАН, т. XX“, Київ 1928. — В. Новицький: **Давне Лукомор'я**, там-же, т. XXIV, Київ 1929. П. Ивановъ: **Историческія судьби Волинской Земли до конца XIV в.**, Одеса 1895. — В. Ляскоронській: **Історія переяславської землі съ древнѣйшихъ временъ до половини XIII ст.**, Київ 1903. — М. Грушевській: **Очерки історії Туровського Княжества**, Київ 1902.

ча. Почалася завзята боротьба за Київ, що переходив з рук до рук. Героєм цієї боротьби став унук Володимира Мономаха Ізяслав II Мстиславич (1146-54) — лицарська постать, улюблений герой „Київського Літопису” XII ст.³⁾ Суперником Ізяслава був його ж дядько — син Володимира Мономаха — Юрій — князь Ростово - Суздальський, прозваний Довгоруким. У боротьбу дядька й небожа втягнуто цілий ряд європейських держав. Проти себе станули дві коаліції, які скоро поширилися майже на всю Європу. По боці Ізяслава були: Мстиславичі, з яких одна лінія крім Києва мала Волинь і Турів-Пинськ, а друга мала Смоленськ і Переяславщину. З інших княжих династій Ізяслав приєднав собі Юрієвого ворога Ростислава рязанського з чернігівської династії. Крім цього угорський король Гейза II, відколи подружився з сестрою Ізяслава, Евфрозиною (1146), став по його боці; далше польський князь Болеслав Кучерявий (1146-1173), чеський король Володислав II (1140-1174), німецькі Вельфи і Роджер сицилійський. — По боці Юрія були: Святослав Ольгович чернігівський, Володимирко галицький, Гогенштауффи, Половці і Византия. „В цій боротьбі — як каже С. Тома-

³⁾ Д. Дорошенко: Нарис Історії України. Варшава 1932, т. I, ст. 58.

шівський — розбилося Володимирове плем'я на ворожі собі династії Мстиславичів і Юрієвичів, які в своїх політичних змаганнях виявляють ярко історичну суперечність двох національних типів — українського і московського”.⁴⁾

На понурому тлі цього розламу в Мономаховім роді та національно-політичного роз'єднання між Україною й Московщиною незвичайно плястично зарисовується княжа постать Ізяслава II. Томашівський подає таку характеристику цього князя: „Ізяслав Мстиславич, — одна з найзамітніших постатей нашої історії. Вихований у традиціях Мономаха почувався покликаний відограти визначну ролю на Русі, до чого мав незвичайні особисті дані. Енергійний, хоробрий і лицарський, людяний, привітний і щедрий, викликав у сучасників подив і прихильність; як визначний полководець здобув велике привязання дружини і полків, любив, щоб його називано царем і мав приповідку: „не йде місце до голови, тільки голова до місця”. Та ці прикмети романтичного лицаря були недостатні в тому часі, щоб створити й удержати тривку політичну будівлю; до цього треба було мати окремих політичних хист з великим засобом ін-

⁴⁾ С. Томашівський: Історія України, Мюнхен 1948 р. УВУ, ст. 66.

дивідуальної і громадської безоглядності. У змаганнях Ізяслава не достає систематичності і консеквенції; київський стіл був йому немов ціллю сам про себе, без огляду на його малу політичну вартість; це видно з того, як він до 1146 р. міняв волості раз-у-раз, щоб тільки стати ближче золотого київського стола. Під цим оглядом перевищав його противник—Юрій".⁵⁾

Перша фаза боротьби (1146-1150) велася із змінним щастям. Відтак прийшла кількамісячна згода, а після неї зачалася друга фаза боротьби (1150-1154), в якій Ізяслав пішов на компроміси і взяв собі за співрегента свого дядька Вячеслава. Тепер

уже 1151 р. Ізяслав разом з Вячеславом сів твердо в Києві. Однак Ізяслав уже довго не жив. Дня 14. листопада 1154 р. він закінчив своє бурхливе життя, а з ним погас останній блиск Києва. Коли він помер, то, як пише літописець: „Плакала по ньому вся Руська Земля і всі Чорні Клобуки, як по цареві і володареві своєму, більше, як по батькові, бо він був чесний, благородний, христілюбивий і славний.”⁶⁾ „Ховаючи улюбленого князя, Київ прочував, що ховає з ним і свою власну силу та славу”.⁷⁾

З імям Ізяслава II звязане чергове намагання усамостійнення руської Церкви.

Справа митрополитування Кліма Смолятича

Проф. Ю. Вернадський говорячи про київських митрополитів каже: „Митрополит був іменованій Царгородом і звичайно був Грек. Були тільки два виїмки з цього правила у випадку митрополита Іларіона в одинадцятому столітті й митрополита Кліма в дванадцятому столітті”.⁸⁾

Новіші історики як: Томашівський, Чубатий і Коструба признають аж чотири такі виїмки, бо наступним після Іларіона митрополитом-Русином

був мабуть переяславський єпископ Єфрем, що титулувався „переяславським митрополитом”. Завдяки Єфремові — великому почитателеві преп. Теодосія перенесено мощі цього подвижника до нової церкви. Старинна традиція звязала з імям Єфрема введення нового празника на Русі — Перенесення мощів св. Николая з Мир Лікійських у Бар. Йому теж приписують „Сказаніє” про перенесення мощів, оригінальну службу й акафіст на цей праз-

⁵⁾ С. Томашівський: цит. твір., ст. 67.

⁶⁾ Полное Собрание Русскихъ Лѣтописей, Спб. 1893, т. II, ст. 23.

⁷⁾ Д. Дорошенко: цит. твір., ст. 58.

⁸⁾ G. Vernadsky, *A History of Russia*, New York 1944, с. 43.

ник. Усе те впевняє нас, що Єфрем не міг стати митрополитом з волі Царгороду. Отже був самостійним митрополитом Київської Русі, що стояв у зв'язках з Римом.⁹⁾ Зовсім логічно заключає Чубатий: „Ціла діяльність митрополита Єфрема вказує, що він був митрополитом-Українцем. Він дбав за свій осідок і розбудував цілий город. Видко, що був він з тим ґрунтом тісно зв'язаний.”¹⁰⁾

Третій Українець на становищі голови київсько-руської Церкви та в опозиції до Візантії, був Микола, давніше чернець Печерського Манастиря, а після Єфрема переяславський єпископ. Він помер 1101 року.¹¹⁾ По його смерті настав зворот у церковній політиці Києва від Риму до Царгороду. Наша Церква станула під перевагу візантійських впливів. Через повних сорок літ митрополити Греки винародовлювали київсько-руську Церкву, обсаджували своїми грецькими скопцями одну катедру за одною, вщиплювали в духівництво й громадянство чисто візантійський церковно-політичний світогляд, викорінювали ідею самостійности супроти Царгороду, припинюва-

ли живі взаємини із західно-римським світом, а навіть здобували сильний вплив у державно-політичних справах. Одначе самостійницькі змагання місцевого духовенства й громадянства не притихали. Всі були незадоволені відсуванням місцевих духовників від єпископських та ігуменських становищ, а обсадою їх Греками або довгим необсаджуванням, коли не було Греків під рукою. Що більше, після смерти митрополита Микити (1126 р.) бачимо незвичайне явище в історії Київсько-руської Церкви тобто „сборъ иерейский” у Києві. Про цей собор переховалася вістка в Київському Літописі, що він зібрався для нарад над справами церковними, але інтерв'ював також у політичних конфліктах між князями.¹²⁾

Між князем Всеволодом II Ольговичем і митрополитом Михайлом-Греком дійшло до острого непорозуміння на точці систематичного обсаджування єпископських катедр Греками. Під напором князя, митрополит Михайло мусів висвячувати місцевих духовників. Одначе відносини вже так загострилися, що 1145 р. митрополит Михайло покинув Київ і виїхав у Царгород заборонивши служити Богослуження в київській катедрі без митрополита.

⁹⁾ С. Томашівський: Вступ до історії Церкви на Україні, „Зап. ЧСВВ”. Жовква 1932, Т. IV, 1-2, ст. 140-143.

¹⁰⁾ М. Чубатий: Історія Української Церкви, Гіршберг 1946, ст. 79.

¹¹⁾ С. Томашівський: цит. твір, ст. 142.

¹²⁾ П. С. Р. Л. II., ст. 25 і С. Томашівський, цит. твір, ст. 148.

Але митрополит не вертався. Приселков, Томашівський і Коструба твердять, що конфлікт Михайла із Всеволодом мав характер національний.

Колиж на київському престолі засів Ізяслав II, то він у церковній політиці не тільки був беззастережним прихильником національної орієнтації, але сам узявся за діло усамостійнення руської Церкви. 27-ого липня 1147 р. Ізяслав скликав до Києва собор єпископів і спитався: чи руська Церква має право сама, без згоди патріярха ставити свого голову? В імені єпископів відповів чернігівський єпископ Онуфрій. Він станув на становищі, що єпископи можуть самі поставити митрополита. Із сімох на соборі приявних єпископів, тільки два були проти поставлення, а саме: новгородський єпископ Ніфонт і смоленський єпископ Мануїл.¹³⁾ Вони заявили, що не поклоняться, ні не будуть служити з таким митрополитом, що його поставлено без згоди патріярха, бо — мовляв — „нема того в законі, щоб єпископи ставили митрополита без патрі-

¹³⁾ Степенна Книга вчисляє ще між єпископами приявними на Соборі Теодора — єп., білгородського, а Патерик також Якіма єп., турівського і Косму — єп., полоцького. Одначе це невірно, бо Лаврентіївський Літопис виразно пише: „Ізяславъ постави митрополита Кліма, Калугера русина съ шестью єпископи“.

ярха.” Одначе аргументація тих єпископів була хибна, бо висвячення митрополита так само, як і патріярха по своїй таїнственній сутті — це те саме, що висвячення єпископа і довершується хейротонією тобто полаганням єпископським рук.¹⁴⁾ На це єпископ Онуфрій заявив ще раз, що єпископи таки мають право вибрати митрополита, а в його висвяченні не повинно бути труднощів, бо „у насъ єсть глава св. Клімента, якоже гръци ставлять рукою св. Івана“.¹⁵⁾ Тоді єпископи висвятили й проголосили митрополитом старшого ченця зарубського монастиря біля Канева Кліма Смолятича. Розуміється, що вибір відбувся на бажання князя Ізяслава II, який підчас свого побуту в Переяславі мав змогу краще пізнати Кліма — як каже літописець „Книжника й философа, такъ якоже въ русской земли не бьшеть“.

Римський історик Н. де Бавмгартен каже, що існують три версії про вибір Кліма Смолятича. Перша, що її подають деякі літописи, походить мабуть з одного й того самого джерела і нічого не згадує про причини, які вплинули на Ізяслава II. У другій версії (Татищева) вже частинно подано причини. А третя версія (Никона) має

¹⁴⁾ 1 Тим. 4, 14; 2. Тим. 1, 6.

¹⁵⁾ П. С. Р. Л., II., 29.

наскрізь тенденційний характер.

За першою версією, Ізяслав II зібрав єпископів і запропонував їм вибрати Кліма після канонів. Мануїл, смоленський єпископ запротестував кажучи, що канони не дозволяють іменувати митрополита без потвердження патріярха і, що він не зможе признати митрополита, який не матиме благословення від патріярха. „Митрополит Михаїл заборонив нам служити у святій Софії аж поки не прибуде митрополит затверджений від патріярха” — додав Мануїл. Одначе Онуфрій з Чернигова опрокинув це кажучи, що в Царгороді посвячували патріярхів рукою Апостола Івана, а в Києві є голова святого Папи Климента і нею можна посвятити нововибраного митрополита. Цю пропозицію прийняли і Кліма висвятили „и тако поставиша главою Святого Климента въ Києвъ, въ святѣй Софѣи, и бысть митрополитъ”.¹⁶⁾

За Татищевом, Ізяслав II після смерти митрополита Михаїла запросив єпископів до Києва і їм запропонував вибрати митрополитом Кліма Смолятича. Тут уже Ізяслав подає причини свого рішення: найперше неможливість комунікації з Царгородом і безладдя там же, а відтак конечність освободи-

тися від византійських впливів та змусити Греків, щоб вони не вмшувалися в руські справи. Більшість єпископів запротестувала, але на пропозицію Онуфрія з Чернигова, Кліма висвячено головою святого Папи Климента 27. липня. Клим був великий мудрець і написав багато книг для поучення народу.¹⁷⁾

Варіант Никонівського Літопису каже, що Ізяслав бачучи неможливість співпраці з Царгородом, скликав єпископів на нараду. Шістьох приявних єпископів згідно з апостольськими канонами, за якими два або три зібрані єпископи мають право посвятити іншого, винесли до гідности митрополита Кліма Смолятича... Це був великий філософ і великий мудрець. Цей вибір викликав негодування багатьох, бо канон вимагав, щоби митрополита для Києва поставляв царгородський патріярх.¹⁸⁾

Це найважніші варіанти тих джерел, що займаються справою вибору Кліма Смолятича.¹⁹⁾

Коли ближче приглянемося

¹⁷⁾ В. Н. Татищевъ: *Исторія Россійская съ самыхъ древнѣйшихъ временъ*, Москва 1768-1773., II., 301-302.

¹⁸⁾ П. С. Р. Л., IX, 172-173.

¹⁹⁾ N. de Baumgarten: *Chronologie ecclesiastique des terres russes du X-e au XIII-e siecle*. "Orientalia Christ.". XVII, 58. Roma 1930, pag. 72-73.

¹⁶⁾ П. С. Р. Л., II., 340.

тій справі поставлення Клима митрополитом — то побачимо кілька замітніших моментів. Найперше: Саме поставлення Клима митрополитом без патріярха.²⁰ Як каже Чубатий „з правного становища Клим був канонічно висвячений, бо єпископи мали право висвятити на єпископа, тільки не мав він митрополичої юрисдикції.”²⁰)

Византійські патріярхи при своїли собі незаконний звичай іменування митрополитів навіть у межах византійської імперії. Поза її межами вони мали ще менше право до цього. А одначе для Русі вони навіть самі назначували кандидатів на митрополію, бо боялися наближення до Риму.

По друге: за поставленням Українця Клима на митрополита було пять, а за Суздальським Літописом — навіть шість українських єпископів. Натомість проти поставлення були два Греки. Це — як каже Чубатий — кидає світло на спонуку незалежного поставлення Українця митрополитом. Руська Церква зірвала свою ганебну залежність від Византії.

Дальше: висвячення Смолятича головою св. Климента Папи Римського, як теж ця обставина, що протектор Клима — князь Ізяслав II був подружений з католичкою дочкою Бо-

леслава Кривоустого, а й мати Ізяслава була теж католичка — те все дає нам поняття про саму особу кандидата на митрополита і взагалі про обставини й атмосферу, в якій Клим прийшов на митрополичий престіл. Літопис, що ні трохи не хвалить митрополита Михайла — родом Грека, розписується у найвищих похвалах на адресу Клима.

Митрополитування Клима було тісно звязане з князюванням Ізяслава. Коли Ізяслав мусів хвилево уступити з Києва перед своїм дядьком Юрієм (1149), митрополит Клим виїхав з Ізяславом до Володимира й вернувся щойно після двох літ, коли Ізяслав втретє сів у Києві прибравши собі за співрегента дядька Вячеслава. Коли ж Ізяслав помер 1154 р., митрополит Клим знов уступив. Після смерти Ізяслава, Київ зайняв Юрій, що на митрополичий престіл спровадив знову Грека Костянтина. Першим ділом нового митрополита Грека була клятва на митрополита Клима і князя Ізяслава, знесення богослужень заведених Климом та уневажнення його свячень.

Після Юрія став княжити в Києві брат Ізяслава Ростислав. Тоді син Ізяслава Мстислав, що добровільно відступив київський престіл своєму дядькові Ростиславові, дуже налягав,

²⁰) Чубатий: твір. цит., ст. 87, нотка.

щоби на митрополичий престіл знову привернути Кліма Смолятича. Ростислав зразу був проти цього. Коли ж помер митрополит Костянтин 1163 р., тоді вже й Ростислав забажав бачити Кліма Смолятича на митрополичому престолі. З тією метою він вислав послів до Царгороду, але патріарх випередив князя, бо княжі послі стрінули вже по дорозі патріяршого кандидата Грека Івана IV. Ростислав тільки погрозив, що на майбутнє такого ставленика не прийме, але на цьому ціла справа й закінчилася. Клим Смолятич — як каже римський історик Амман — жив ще довгі літа на уряді єпископа володимирського, як тиха пограза для Греків.²¹⁾

В рік після смерти Ростислава 1169 р. суздальський князь

Андрій Боголюбський знищив Київ і навіть храмів Божих не пощадив. Цей поступок суздальського князя — як каже Чубатий — був немов символом того, що скінчилася двістолітня єдність руської землі. Повстали проти себе два блоки: північний Суздаль-Москва і південний Київ-Галич. За політичним і національним поділом прийшов з часом і поділ митрополії.

Так закінчився четвертий в історичному порядку розрив між київсько-руською і византійською Церквою. Скінчився невдачею змагань до самостійності. Клим Смолятич був немов вечірньою зорею понурих часів нашої Церкви. В ньому руська Церква щераз хвилево піднялася, щоб потім занидіти.

Послання Кліма Смолятича

Іпатський Літопис так характеризує Кліма Смолятича: „бысть книжникъ и философъ такъ, яко же въ Руской земли не бяшетъ”.²²⁾ А Никонівський Літопис до цього ще додає: „и много писанія написавъ предаде”.²³⁾ Одначе — як каже Єфре-

мов: „На жаль літературна спадщина Смолятича не відповідає оцій високій славі, бо з його творів дійшло до нас одним-одне, та й то попсоване, послання до пресвитера смоленського Томи”.²⁴⁾

1892 р. Хрисант Лопарев і Микола Нікольській найшли одночасно і напечатали послання митрополита Кліма до смо-

²¹⁾ Amman A.: *Abriss der Ostslawischen Kirchengeschichte*, Wien 1950, pag. 41.

²²⁾ П. С. Р. Л., під роком 1147, як вище.

²³⁾ П. С. Р. Л. III, 95.

²⁴⁾ С. Єфремов: *Історія Українського Письменства*, Київ-Ляйпціг 1924, т. I, ст. 86.

ленського пресвитера Томи.²⁵⁾ Повний наголовок цього послання такий: „Посланіє написано Климентомъ митрополитомъ рускимъ къ Томъ пресвитеру Смоленському, истолковано Атанасіємъ мныхомъ.”

Історія цього послання, як можна догадуватися, була така: Як відомо, Клима поставлено митрополитом без згоди патріярха, на бажання вел. князя Ізяслава II Мстиславича. Рідний брат Ізяслава — Ростислав — князь смоленський заявився проти митрополита вважаючи його поставлення незаконним. Бажаючи собі прихилити Ростислава і доказати йому легальність свого вибору на митрополита, Клима написав до Ростислава послання. В цьому посланні Клима зачепив священика Тома, натякнувши на його невелику освіту. Тома стояв близько до князя Ростислава, може був його духовником, як догадується Голубинській.²⁶⁾ Ображений Тома відписав митрополитові мабуть досить терпко. У відповіді на терпке письмо Томи, Клима написав його

²⁵⁾ Х. Лопаревъ: Посланіє митрополита Климента къ Смоленскому пресвитеру Томі. Незданный памятникъ литературы XII вѣка. Спб. 1892. „Памятник древней письменности“. Ч. ХС. Николай Никольскій: О литературныхъ трудахъ митрополита Климента Смоленскаго, писателя XII вѣка. Спб. 1892.

²⁶⁾ Е. Голубинскій: Исторія Русской Церкви, Москва 1901, т. I, ст. 846.

му наше послання, що його віднайшли Лопарев і Никольскій. Священик Тома дорікав Климові — своєму опонентові, що він у своєму посланні до кн. Ростислава показався людиною гордовитою і славоблюбною „славя ся и философъ ся творя” і, що він з такими ж, як і сам письменниками, даремно несуться високо та пишаються вченістю покликуючись не на святих Отців, а на Гомера, Аристотеля і Платона. На ці закиди Клима відповідає у своєму посланні, що він зовсім не несеться високо, ні людської слави не шукає і не бере він думок від чужих письменників, тільки вивчає св. Письмо алегорично шукаючи символічного змісту в св. Письмі й духовного значення річей природних. Пастиреві мало праведного життя, а треба йому ще й бути добре освіченою людиною, бо без освіти не тільки не можна давати ладу в церкві, але не можна навіть добре розуміти св. Письма. В св. Письмі є чимало такого, що його не слід розуміти буквально, а тільки алегорично — „пытати по толку”. І Смолятич дає кілька зразків такого алегоричного пояснення св. Письма доказуючи, що таке пояснення є деколи необхідне і вище від пояснення буквального. Говорячи про ці зразки алегоричного пояснення св. Письма, Голубинській ка-

же, що тяжко встановити що з цього належить до самого Клима, що він виписав з якоїсь одної книги, а що вставив „істолкователь” Атанасій.²⁷⁾ Послання Клима ділиться на три частини: дві перші з них належать без сумніву Климові, а третя — це правдоподібно виклад ченця Атанасія. У посланні Смолятича цікаве ще і те, що він покликується на гурток київських „мужей, имже есть самовидецъ”, що визначалися великою наукою та й були прочитані в творах грецьких письменників. Клим може серед своєї пастви нарахувати таких, як каже — не сто, а двісті й триста. В посланні згадується теж учитель Томи — Григорій, якого сам митрополит високо цинив за його боговгодне життя. Цей же Григорій — за словами Клима — визначався теж високою наукою і читав грецькі твори. Ось це головні думки послання митрополита Клима Смолятича до пресвитера Томи. М. Возняк каже таке: „Для своїх пояснень Климент користувався викладами Никити Іраклійського на проповіді Григорія Богослова, Шестидневом Івана Ексарха, Богословієм Дамаскина, апокрифічним Завітом патріярха Юди й толкуванням Теодорита Кипрського на Пятикнижжя... Хоч Клим послугувався

²⁷⁾ Є. Голубинскій: цит. твір, ст. 847.

невільничо символізмами, все таки глибоке почування любови до вірних і освіта не відорвали його від живої дійсности”.²⁸⁾

Бути може, що Клим написав ще й інші твори, які до нас не дійшли, бо в творі „Памятники словесности XII вѣка изданныхъ Калайдовичемъ”, Москва 1820, (Вопрошеніе Кирика Новгородскому Епископови Нифонтови), ще два рази згадуються вислови митроп. Клима, яких немає в посланні до Томи. І так згадується, що митрополит Клим був проти тих, які приносили просфору не тільки на Службу Божу, але й на папахиду разом із коливом. Клим твердив, що так не водиться в Царгороді, де заупокійна просфора приноситься в олтар. Дальше згадується, що митр. Клим дозволяв давати на Великдень св. Причастя юнакам, що зберегли невинність під час великого посту, хоч передтим вони й грішили.²⁹⁾

Вертаючись до послання Клима, треба зазначити, що воно викликало гарячу полеміку між ученими на тему: чи в домонгольській добі була на Русі тільки звичайна грамотність, чи тоді процвітала вже справжня освіта? Оба відкривці Климо-

²⁸⁾ М. Возняк: Історія української літератури, Львів 1920, т. I., ст. 138.

²⁹⁾ Филаретъ Гумелевскій: Історія Русской Церкви. Спб. 1894, ст. 91 і 94.

вого послання Лопарев і Нікольській спираючись на моменти наведені самим Климом доказували, що в княжих часах на Русі розвинулася вже справжня книжна освіта. Лопарев вказував на те, що як слідує з Климового послання, вчитель Томи, якийсь Григорій, добре знав грецьку мову, що сам Клим у своєму посланні до кн. Ростислава покористувався творами Гомера, Аристотеля і Платона. Отже послання Клима впевняє нас у тому, що класична література не була чужа вищим представникам руської Церкви і, що в XII ст. на Русі процвітали студії грецьких творів, бо руський митрополит міг читати вже то в оригіналі, вже то в грецьких компіляціях Гомера, Платона й Аристотеля і, як видно, засвоював собі їх погляди та через те наражався на напади з боку консервативної партії Смоленська в особі священника Томи. Дальше Лопарев сильно акцентував факт наведений Климом, що серед його стада в Києві був гурт учених, що теж цікавилися грецьким письменством.³⁰⁾

Нікольський пішов іще далше і твердив, що в тому часі в Києві існувала вже ціла школа невідомих нам тепер учених людей, що гуртувалися на княжому дворі Ізяслава Мстисла-

³⁰⁾ Х. Лопаревъ: цит. твір, ст. 5-6.

вича і займалися науково-літературними („философскими“) питаннями.³¹⁾

Проти таких тверджень обох відкривців послання, виступив гостро відомий історик Е. Голубинській і то з запалом гідним важнішої справи.³²⁾ На маргінесі тієї полеміки слід відмітити, що Голубинській має загальне переконання про якусь суцільну обскуРНість та безідейність нашого давнього письменства, що при світлі джерел показується безперечно перебільшеним. Отже Голубинській у відповідь Лопареву твердить, що Клим у своєму посланні рішуче відпекується того, за що йому дорікав Тома, тобто: що він читає і наводить Гомера, Аристотеля і Платона. Нікольському відповідає Голубинській глумливо, що це тільки в його голові зродилося щось у роді академії наук на княжому дворі Ізяслава. Ціле послання Клима, Голубинській називає „твором компілятивного характеру“ (ст. 847), а навіть „нехитрою компіляцією складеною з виписок інших авторів“ (с. 852). У дальшому ході тієї наукової дискусії, що оживала ще кілька разів, більшість українських, російських, а навіть чужосторонніх учених, як Малишевській,

³¹⁾ Н. Нікольській, цит. твір, ст. 84.

³²⁾ Е. Голубинській, цит. твір, ст. 847-851.

Голубйов, Тітов, Петров, Єфремов, Дорошенко, І. Мірчук, Греков, а навіть большевицькі вчені Лихачов, Чаєв, Воронин та Каргер, що минулого року видали 2-томову „Историю культуры древней Руси“, були тієї думки, що в домонгольській добі розвинулася на Русі таки справжня книжна освіта. На доказ цього вчені наводили цілу низку безперечних історичних фактів, як: заснування першої школи в часах Володимира В., школи Ярослава М. у Новгороді для 300 дітей тодішньої аристократії, існування першої публичної бібліотеки при катедральному храмі св. Софії в Києві і т. п. Вчені пригадували, що вже й тоді були на Русі люди, що визначалися серед сучасників своєю освітою, як митрополити київські Іларіон і Клим та єпископ турівський Кирило. Із світських великими „начетниками“ були: князь Всеволод (1078-93), що говорив п'ятьма мовами, його син Володимир Мономах (†1125), автор відомого педагогічного твору „Поученіє дѣтямъ“. „Руська Правда“ — найстарший словянський правний кодекс XI і XII століть свідчить про довголітню його підготову і порівняльні студії византійського, західно-європейського і власного старо-руського звичаєвого правопорядку. Точністю геогра-

фічного опису відзначається опис паломництва Данила Мниха до св. Землі (около 1106-8), що був перекладений на німецьку, французьку і грецьку мови. Коли ж до цього додамо справжній розвиток мистецтва, архітектури й літератури, чи зможемо говорити про якийсь „обскурантизм княжої доби“? Справедливо каже Ковалевській: „Тільки в роках найвищого розвитку руської архітектури і живописі, коли творилися на Русі кращі фрески, міг зродитися такий геніяльний по поетичному надхненні твір, як „Слово о полку Ігореві“. Воно не було, як довгий час думали, єдиним, але невідлучним звеном того великого й одного цілого, що ми називаємо київською культурою.³³⁾

На нашу скромну думку, немає сумніву, що в домонгольську добу на Русі розвинулася справжня книжна освіта, як на той час, а не тільки проста грамотність. Одначе до тієї освіти не слід прикладати сьогоднішніх критеріїв, бо вона була нарівні із життям. Але одночасно вона стояла подекуди й вище від життя, бо навчала не тільки про те, що було, а й про те, що повинно бути. Освіта носила в собі погляди понадклясової

33) П. Ковалевській: *Исторический путь России*, Парижъ 1949, ст. 21.

думки, цю ідеологію свого часу, що далеко виходила поза межі практичного життя, а дбала просто про інтереси людини, чи в її індивідуальному виді, чи

в її збірності рідного краю, отієї прославленої, а часто й оплаканої „руської землі“, саме в тому часі вперше названої Україною.

БІБЛІОГРАФІЯ

К. Харлампович: **К вопросу о просвещении на Руси в домонгольскій период.** 1901.

История культуры древней Руси. Домонгольскій период. II, под ред. Н. Воронина, М. Каргера. Акад. Наук СССР, Москва-Ленинград 1951,

В. Мавродин: **Образование древнерусского государства.** Ленинград 1945.

В. Владимиров: **Древняя русская литература киевского периода XI-XIII вв.** Киев 1901.

А. Орлов: **Древняя русская литература XI-XVI вв.** Ленинград 1945.

М. Возняк: **Історія української літератури.** Львів 1920, т. I., ст. 134-138.

I. Mirtschuk: **Die ukrainische Kultur in ihrem geschichtlichen Werden.** Berlin 1944, S. 23-50.

В. Біднов: **Школа і освіта на Україні,** в „Українська Культура“ проф. Антоновича, Подєбради 1940.

Ф. Тітов: **Стара вища освіта в київській Україні.** Київ 1924.

Т. Успенскій: **Очерки по истории византийской образованности.** Спб. 1892.

Памятники старинной русской литературы, изд. Кушелевым-Безбородко, вып. I-IV., Москва 1861.

П. Лавровскій: **О древнерусских училищах.** Харьков 1854.

М. П. Погодин: **Образование и грамотность в древнем периоде русской истории.** ЖМНП. 1871, ч. 153.

В. Перетц: **Образованность в Киевской Руси.** Книга для чтения по русской истории под ред. проф. М. Довнар-Запольского. Ч. I., Москва 1904.

